

שאינן בית המקדש קיים, אפשר ליישב את סתירת פסקי ההלכה כך:

הא והא, שני פסקי ההלכה, **לדידהו** [להם], לבני ארץ ישראל נאמרו. **ולא קשיא**, כי **כאן**, מה שאמרנו שמזכירין ושואלין בשבעה במרחשון, היינו **בזמן שבית המקדש קיים**. שמחמת עולי הרגל שמצויים עדיין בדרכים, מתחילין להזכיר רק בשבעה במרחשון, כי רק אז מגיעים אחרוני עולי הרגל לביתם.

ואילו **כאן**, מה שאמרנו שמתחילין להזכיר כבר ביום טוב אחרון של חג, היינו **בזמן שאין בית המקדש קיים** (178).

עתה באה הגמרא לדון בענין מנהג בני חוץ לארץ בהזכרת הגשמים.

ואנן [ואנו], בני בבל, **דאית לן תרי יומי** [שאנו נוהגים כבני חוץ לארץ, לעשות שני ימים טובים בסוף חג הסוכות: שמיני שהוא ספק שביעי, ותשיעי שהוא ספק שמיני], לשיטת רבי יהודה, שמזכירין ביום טוב אחרון של חג, **היכי עבדינן** [היאך אנו עושים]? באיזה מהם מזכירין, האם ביום השמיני שהוא ספק שביעי, או ביום התשיעי שהוא ספק שמיני?

אמר רב: מתחיל להזכיר במוספין של היום הראשון [שהוא שמיני ספק שביעי], שמא

זהו יום טוב אחרון של חג. **ופוסק** [ומפסיק מלהזכיר את הגשמים] בתפילת **מנחה**, שמא באמת שביעי הוא, שהוא חול המועד, ואין זמן הזכרה, עד למחר. ופוסק מלהזכיר גם **בערבית ושהרית** של יום טוב שני, וחוזר להזכיר **במוספין** של יום טוב שני.

אמר להו שמואל: פוקו [צאו] **ואמררו ליה לאבא** [לחברי(179)]: **אחר שעשיתו ליום שהוא שמיני ספק שביעי קודש על ידי שהזכרת בו גבורות גשמים** [שהרי מזכירין אותם רק מיום טוב אחרון של חג], תחזור **ותעשהו** [את אותו יום עצמו שכבר עשיתו קודש] **חול**, על ידי כך שתפסיק מלהזכיר את הגשמים בתפילת מנחה?!

היאך יתכן לנהוג באותו יום עצמו גם מנהג קודש, וגם מנהג חול?

אלא אמר שמואל: כך יש לנהוג: מתחיל להזכיר במוספין של יום שמיני ספק שביעי, ומזכיר אף במנחה של אותו יום. ופוסק מלהזכיר בתפילת ערבית ושהרית של יום תשיעי ספק שמיני, וחוזר ומתחיל להזכיר שוב במוספין. והיות ואינו פוסק מלהזכיר באותו יום עצמו, בתפילת המנחה של יום שמיני שהוא ספק שביעי, אלא רק ביום שלאחריו, אין הדבר תמוה.

רבא אמר: כיון שמתחיל להזכיר את ה-א

הלכתא למשיחא, כי יש נפקא מינה גם בזמן הזה לבני בבל, דאית להו פירא בדברא. ועיין בקרבן **נתנאל** [אות ת'] מה שכתב בזה.

178. יש להבין, מה תועלת יש יותר כאשר נחלק בארץ ישראל עצמה בין זמן הבית לזמן שאין הבית קיים, מאשר האוקימתא הקודמת של

הגמרא, שיש חילוק בין בבל לארץ ישראל, בזמן שאין הבית קיים? ועיין בריטב"א להלן [י א, ד"ה תניא חנניה אומר, בתוך הדיבור] מה שביאר בזה.

179. כך כתב רש"י. אמנם הרשב"ם [במסכת פסחים, קיט ב] כתב, שבאמת שמו של רב היה

הגשמים ביום שמיני ספק שביעי, **שוב אינו פוסק** מלהזכיר, אלא מזכירם בכל התפילות שמכאן ואילך⁽¹⁸⁰⁾.

וכן אמר רב ששת: כיון שהתחיל להזכיר את הגשמים, שוב אינו פוסק.

ואף רב הדר ביה [חזר בו] ממה שאמר תחילה, שפוסק מלהזכיר בתפילת המנחה.

ומנין לנו שחזר בו?

דאמר רב הננאל אמר רב: כך צריך האדם לנהוג בענין הזכרת הגשמים:

מונה והולך עשרים ואחד יום מהיום הראשון של ראש השנה, כדרך שמונה עשרה ימים מראש השנה עד יום

הכפורים⁽¹⁸¹⁾, שמתחיל למנות את אותם עשרה ימים מהיום הראשון של ראש השנה⁽¹⁸²⁾, ואז חל יום הכפורים. ומכאן ואילך, דהיינו, מיום העשרים ושנים, שהוא סוף חג הסוכות, מתחיל להזכיר. **וכיון שהתחיל להזכיר, שוב אינו פוסק**⁽¹⁸³⁾.

הרי לנו שרב חזר בו, ואף הוא סובר, כיון שהתחיל, שוב אינו פוסק.

וחלבתא [ופסק ההלכה בענין זה]: **כיון שהתחיל להזכיר, שוב אינו פוסק.**

מתניתין:

עד מתי, עד איזה זמן בשנה, שואלין את הגשמים באמירת "ותן טל ומטר לברכה"?

"אבא", אלא שבבבל קראוהו "רב" בלשון כבוד, כפי שקראו בארץ ישראל לרבי יהודה "רבי", לשון כבוד.

ורש"י במסכת ברכות [מז א, ד"ה אילון] כתב: ושמואל היה קורא לרב "אבא", לכבודו. וכתב שם הרש"ש, שכוונת רש"י כפי שכתב במסכת יבמות [נז ב, ד"ה ומודה], שמשום שרב היה קשיש ממנו, היה קורא לו "אבא", כמו לשון נשיאי ורבי.

180. כתב השפת אמת, שנראה שאפילו יחיד ששכח להזכיר גשם במוסף ובמנחה, מכל מקום אומר בערבית. כי מה שהגמרא אומרת "כיון שהתחיל" — היינו הש"ץ, וגם יחיד זה הוא מכלל הציבור, כיון שהתחילו — שוב אין פוסקין.

מיהו צריך עיון מה הדין אם שכח בערבית ולא אמר לא טל ולא גשם, אם מחזירין אותו. כי יש סברא לומר, כיון שמן הדין אין צריך להזכיר, רק מטעם כיון שהתחיל — אינו פוסק,

בדיעבד אינו מעכב. עיין שם.

181. היינו כדברי הגמרא במסכת ברכות [יב ב]: עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. ואותם עשרה ימים הם בצירוף ראש השנה ויוהכ"פ עצמם, שהרי בלאו הכי יש רק שבעה ימים. הוא הדין בעניינינו, כאשר מונים כ"א יום, היינו בצירוף היום הכ"א. מהר"ץ חיות.

182. מתחילים למנות מיום ראשון של ראש השנה, משום שזה שעושין ראש השנה שני ימים, אינו משום ספק שמא עברו את חודש אלול, שהרי אנו בקיאין בקביעות החודש. אלא מנהג אבותינו בידינו לעשות שני ימים. ולכן מונים מהיום הראשון. רש"י. עוד הביא רש"י לשון אחר, עיין שם.

183. כך פירש רש"י. ובגבורת ארי תמה על ביאורו, ועיין שם מה שביאר.

רבי יהודה אומר: עד שיעבור חג הפסח.

רבי מאיר אומר: עד שיצא ויעבור כל חודש ניסן. שנאמר בספר יואל: "ובני ציון גילו ושמחו בה' אלקיכם כו' ויורד לכם גשם מורה⁽¹⁸⁴⁾ ומלקוש בראשון". ו"ראשון" היינו חודש ניסן, שהוא הראשון לחדשים⁽¹⁸⁵⁾. הרי שכל החודש — זמן הראוי לגשמים הוא⁽¹⁸⁶⁾.

גמרא:

משנתנו הביאה את הפסוק "ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון", שמשמע ממנו, שירידת היורה, בחודש ניסן היא.

תמה ואמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: וכי זמן

ירידת היורה, בחודש ניסן הוא? והלא זמנו של היורה במרחשון הוא!

דתניא: יורה, שהוא הגשם הראשון של עונת הגשמים, זמנו בחודש מרחשון. ומלקוש, שהוא הגשם האחרון, זמנו בחודש ניסן!

אמר ליה רבי יצחק לרב נחמן: הכי אמר רבי יוחנן: באמת זמנו הרגיל של היורה, במרחשון הוא. אבל בימי יואל בן פתואל, נתקיים מקרא זה שהובא במשנה. שאז, באופן בלתי רגיל, ירדו גם היורה וגם המלקוש בחודש ניסן.

דכתיב ביה ביואל, שנתנבא כך על ישראל: "שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ וגו' יתר הגזם אכל הארבה וגו'"⁽¹⁸⁷⁾. והיינו, שתהיה מכת ארבה קשה מאוד, ויהיה רעב

184. "מורה" מתחלף עם "יורה". והיינו הגשם הראשון, שמורה את הבריות וכו', כפי שאומרת הגמרא להלן [ו א]. מהרש"א.

185. כפי שנאמר בספר שמות [יב ב] לגבי חודש ניסן: "החדש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה".

186. הגמרא להלן מביאה שמקרא זה נתקיים בימי יואל, שירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן, ורביעה שניה — בה' בניסן, וגדלה להם התבואה באחד עשר ימים.

והקשה הגבורת ארי, אם כן, איך רבי מאיר מביא ממקרא זה ראייה שכל חודש ניסן הוא זמן ירידת גשמים, הרי הרביעה האחרונה ירדה בה' בניסן! ואף לרבי יהודה שאומר שזמן הגשמים הוא עד לאחר הפסח — אין מכאן ראייה, שהרי ה' בניסן קודם הרבה לפרוס הפסח. ועוד, הרי אין מתפללים על דבר שהוא שינוי הטבע ומנהג העולם.

ובשפת אמת ביאר, שהיות וסוף סוף זהו זמן גשמים במקום שלא ירד גשם עד עתה — מזכירין. ועוד, שיתכן שתמיד יש מקום כלשהו שלא ירדו עדיין גשמים, ויכולים לרדת עתה. ואף שבימי יואל גדלה התבואה בי"א יום, היינו רוב התבואות. אבל כיון שנאמר "ויורד לכם וגו' בראשון", משמע שכל החודש הראשון ראוי לירידת גשמים. ועיין בתוספות ד"ה יורה.

והרש"ש כתב, שהיות והנביא נקט סתם "בראשון", ולא ביאר באיזה יום בחודש כדרך הכתובים בכל מקום, משמע שכל החודש ראוי לכך. ואז, בזמן יואל, מעשה שהיה — כך היה.

187. המשך המקרא הוא כך: "יתר הגזם אכל האבה, ויתר הארבה אכל הילק, ויתר הילק אכל החסיל". ופירש שם רש"י: גזם, ארבה, ילק וחסיל, מיני גובאי הם. ונתנבא עליהם שיבואו, ואו באותן הימים, וכילו כל פרי העץ וירק השדה.

גדול במשך שבע שנים.

ואכן כך היה. באה מכת ארבה קשה, והיה רעב שבע שנים.

באותה שנה, השנה השביעית לרעב, **יצא** [עבר] חודש **אדר**, ועדיין לא ירדו כלל **גשמים**.

ירדה להם **רביעה ראשונה** [כך נקראת תחילת ירידת הגשמים⁽¹⁸⁸⁾] **באחד בניסן**⁽¹⁸⁹⁾.

אמר להם הנביא יואל לעם ישראל: צאו לשדות, **וזרעו** את גרעיני התבואה שנתרו עדיין בידכם, כדי שיצמיחו תבואה על ידי הגשמים שיורדים עתה.

תמהו **ואמרו לו ישראל: מי שיש לו רק קב** (190) **חטים או קבים שעורין**⁽¹⁹¹⁾, **יאכלנו** עתה, **ישביע את רעבוננו, ויחיה לעת עתה, או שמא יזרענו** [את אותו קב חטים או שעורים], **ובינתיים, עד שתצמח התבואה, לא יהיה לו מה לאכול, וימות?**

האם לא עדיף לאכול את גרעיני התבואה עתה?!

אמר להם: אכן, ההגיון אומר כך, כדברייכם. אבל **אף על פי כן, צאו וזרעו** מה שיש בידכם.

שמעו ישראל בקולו, ויצאו וזרעו מה שבידם.

נעשה להם נס⁽¹⁹²⁾, **ונתגלה להם** גרעיני תבואה, **מה שאצרו העכברים בכתלין** [בחורים שבקירות הבתים], **ומה שבחורי נמלים** [מה שאצרו להן הנמלים בחוריהן].

ומה **שיצאו וזרעו** את התבואה שבידם, היה זה בימים **עני ושלישי ורביעי**⁽¹⁹³⁾ בחודש ניסן. **וירדה להם רביעה שניה** [ירידת הגשמים השניה] **ביום המנשה בניסן**. וגדלה התבואה בזמן כה קצר, עד שיכלו כבר לקצור אותה בששה עשר בניסן, **והקריבו את העומר בששה עשר בניסן** מתבואה חדשה.

ובאותו פרק זמן שהמתינו עד שתגדל

188. כפי שמצינו לקמן [ו ב.]. עיין שם.

189. כתב המהרש"א, שזמנים אלו שהוזכרו כאן — קבלה היתה בידם שכך היה. וכתב, שמכל מקום יש ליתן טעם בדבר, כי שני הרעב הללו היו בימי יהורם, ומה שהגמרא אומרת "יצא חודש אדר", היינו שנסתיימו שנות הרעב. כי שני התבואה מתחילות מניסן, כפי שמצינו במסכת ראש השנה, שבפסח העולם נדון על התבואה. עיין שם.

190. "קב" הוא שיעור נפח שהיה מקובל בימיהם. ושיעורו: לשיטת הגר"ח נאה —

328.1 ליטר. ולשיטת החזון איש — 389.2 ליטר.

191. נקטו לשון זו, כי שיעור השביעה משעורים — כפול משיעור החיטים. וכן מצינו במסכת פאה [פרק ח' משנה ה'] לענין נתינת מעשר עני בגורן "חצי קב חטים או קב שעורין". מהרש"א.

192. וזהו שנאמר [יואל ב כה]: "ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה".

193. אף שהיו יכולים כולם לזרוע בשני, מכל

גרעיני התבואה האחרונים שהיו להם לאכול, בסופו של דבר, קצרו ברינה את תבואתם.

שואלת הגמרא: **מאי**, מהו ביאור דברי המקרא: **"הלוך ילך ובכה נשא משך וגו' בא יבוא ברינה נשא אלמתיו"**? הרי כבר נאמר קודם לכן: **"הזרעים בדמעה ברנה יקצרו"**!

אמר רבי יחודה: מקרא זה מדבר על השור שהיה באותו הדור. **שכשהוא חורש את התלם, הולך ובוכה** (196) מחמת רעבונו.

וצמחה התבואה כה מהר, עד שכבר בחזירתו [כאשר השור חוזר על אותו תלם שחרש קודם] (197), **אוכל הוא חזיז** [שחת (198)] **מן התלם** שזרע בהליכתו. שמיד

התבואה החדשה, אכלו מאותה תבואה שנתגלתה להם בכתלים ובחורי הנמלים (194).

נמצאת תבואה הגדילה בדרך כלל בפרק זמן של ששה חדשים, מתשרי ועד ניסן, גדילה באותה שנה **באחד עשר יום**. מחמשה בניסן עד ששה עשר בו (195).

נמצא עומר הקרב בדרך כלל מתבואה של גידול במשך ששה חדשים, קרב באותה שנה **מתבואה של אחד עשר יום**.

ועל אותו הדור הוא אומר בספר תהלים: "הזרעים בדמעה ברנה יקצרו הלוך ילך ובכה נשא משך הזרע וגו'". והיינו, בני אותו הדור, שהיו זורעים בדמעה, שהרי זרעו את

שמשך זמן גידול התבואה היה י"ב וי"ג יום, שהרי זרעו בשני שלישי ורביעי בניסן!

ותירצו, שכוונת הגמרא שהתבואה שזורעה בזמן המאוחר ביותר, דהיינו, ביום ד' בניסן, גדלה כ"א יום.

והשפת אמת כתב, שאפשר לומר, כי מה שהשור היה אוכל מיד בחזירתו אינו תבואה, אלא שאחר החרישה גדל מיד עשב, וזה היה מאכל השור. אבל התבואה התחילה ליגדל רק ברביעי בניסן.

196. **רבינו חננאל** כתב: **"השור שהיה בהליכתו הולך כמו בוכה"**.

197. כפי שמצינו במסכת שבת [עג ב], שבארץ ישראל היו חורשים כל שורה פעמיים: פעם אחת לפני הזריעה, ופעם אחת אחר הזריעה, כדי לכסות את הזרעים. וזהו **"בחזירתו"**, כשחוזר על אותו תלם עצמו. מצפה איתן.

198. פירש רש"י במסכת בבא קמא [ק"ט ב]: חזיז — שחת של תבואה. חטים ושעורים

מקום צריכים שלשה ימים להשרשה וקליטה קודם רביעה שניה. מהרש"א.

194. כך כתב רש"י. אבל רבינו חננאל כתב: נעשה להם נס, ונתגלה להם החיטים שאוגרין הנמלים בחורין ובכתלים, ולקחו אותן וזרעו. והרי"ף [בעיני יעקב] כתב, שאין לומר שזרעו מה שמצאו, כי אם כן אין זה "זורעים בדמעה", שהרי היה להם מה לאכול! אלא ודאי קודם זרעו מה שבידם, ואחר כך מצאו לאכול. וביד יוסף כתב, שלא היו יכולים לזרוע מה שמצאו, כי היות ושלטו באותם חיטים רירים של עכברים ונמלים, השורפים לחלוחית החיטים, שוב לא יצמחו.

ובילקוט המאירי כתב, שאם יזרעו מאותן חיטים שנמצאו, הרי ייהנו כל השנה ממעשה ניסים, ואסור לעשות כן, כפי שמצינו לקמן [כב ב].

195. הקשו התוספות, כיון שהתבואה התחילה לגדול מיד כשזרעו אותה, כפי שהגמרא מביאה להלן שהשור היה אוכל בחזירתו מן התלם, הרי

בנפילת הזרע, כבר התחיל לצמוח (199).

וזהו "בא יבא ברנח". שכאשר השור חוזר, ברינה הוא חוזר.

ממשיכה הגמרא ושואלת: מאי "נשא אלמתיו"? אם הכוונה לכך שיש להם עתה אלומות תבואה לאכול, הרי כבר נאמר "ברינה יקצרו"?

אמר רב חסדא ואמרי לה כמתניתא תנא: עוד נס גדול היה באותו זמן. שהיה אורך השיבולת [חלק החיטה שבו נמצאים גרעיני התבואה], כפליים מאורך הקנה המחזיק את השיבולת. שהיה אורך הקנה — זרת (200), ואורך השיבולת — זרתים [פעמיים אורך זרת]. ולא כדרך כל תבואה, שאורך הקנה הוא פי שלשה וארבעה מאורך השיבולת (201).

אגב שהגמרא הביאה שאלה ששאל רב נחמן את רב יצחק, הנוגעת לעניינינו, מביאה הגמרא עוד שאלות ששאל רב נחמן את רב

בעודם ירק.

199. כך הוא לכאורה הביאור הפשוט. אבל המהרש"א מפרש, ששאלת הגמרא "מאי הלך ילך ובכה", היא גם על כפילות הלשון "הלך ילך". ומבארת הגמרא, שבהליכתו לחרוש ולזרוע כל אותם שלשה ימים, היה בוכה, כי לא צמח עדיין כלום [כפי שנתבאר לעיל, שצריך קליטה בקרקע]. וזהו "הלך ילך", שבהליכתו כמה פעמים באותם ימים — היה בוכה. אבל בחזירתו, כשחזר לבית, כבר אכל חזיו מהתלם שחרש קודם לכן.

200. שיעור "זרת" הוא 24.0 מ' לשטת הגר"ח נאה, ולשטת החזון איש — 288.0 מ'.

יצחק, אף שאינן נוגעות לענין ירידת גשמים.

אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב בספר מלכים, בימי יהורם בן אחאב, שאמר אלישע הנביא: "כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ" (202) "שבע שנים" (203)?

בהנך שבע שנים — מאי אכול [מה אכלו באותן שבע שנות הרעב]? הרי אי אפשר להתקיים שבע שנים בלא אכילה כלל!

אמר ליה: הכי [כך] אמר רבי יוחנן:

בשנה הראשונה משנות הרעב, אכלו מה שהיה להם עדיין בכתים.

בשנה שניה, שכבר לא נותר להם דבר בכתים, אכלו מה שנותר בשדות.

בשנה שלישית, שלא נותר בשדות דבר, אכלו בשר בהמה טהורה.

בשנה רביעית, שלא נותרה להם בהמה

201. בעין יעקב הביא בשם תוספות: מאי נושא אלומותיו, באותה שנה היתה קנה זרת, שיבולת זרתים. וקשרו את האלומות כמו שהיו רגילים כל שנה, והיה המשא כבד בגלל כובד השבלים. וזהו שנאמר "נושא אלומותיו", אלומה אחת, כדרך שבני אדם נושאים, היה עתה תבואה כמו שתי אלומות. וכעין זה כתב המהרש"א, עיין שם.

202. היינו שכבר בא הרעב אל הארץ, ויתמיד להיות כך שבע שנים. מצודת דוד על הפסוק.

203. רש"י על הפסוק כתב, שזהו הרעב שהיה בימי יואל בן פתואל.

טהורה, נאלצו לאכול בשר בהמה טמאה.

בשנה חמישית, שלא נותרה להם אף בהמה טמאה, אכלו בשר שקצים ורמשים⁽²⁰⁴⁾.

בשנה ששית, שכבר לא נותר להם דבר לאכול, אכלו חלק מהעם⁽²⁰⁵⁾ בשר בניהם ובנותיהם⁽²⁰⁶⁾.

בשנה שביעית, אכלו בשר זרועותיהם מחמת רעבונם הגדול. לקיים מה שנאמר: "איש בשר זרעו יאכלו"⁽²⁰⁷⁾.

ואמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב

[מהו ביאורו של המקרא] בספר הושע, שאמר הקדוש ברוך הוא: "בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר"[?] בפשטות, "בקרבך קדוש" היינו שאתה עצמך קדוש, ומעשיך טובים וישרים. ואם כן, יש לתמוה: וכי משום דבקרבך קדוש, שאתה מטיב מעשיך, לא אבוא בעיר⁽²⁰⁸⁾ [לא יבוא הקדוש ברוך הוא בעיר]?⁽²⁰⁹⁾

אמר ליה רבי יצחק: אין פירושו של מקרא זה כפשוטו, כפי שהבנת אתה. אלא הכי [כך] אמר רבי יוחנן בביאור מקרא זה:

אמר הקדוש ברוך הוא: לא אבוא בירושלים

לומר: אכלו בשר זרועותיהם, לקיים מה שנאמר איש בשר זרעו, כלומר, כפשוטו, שהוא זרעו ממש. וזהו מה שנקטה הגמרא "לקיים מה שנאמר", כלומר, לקיים את המקרא כפי שהוא כתוב, ולא בדרך דרש.

208. כאן אנו דורשים ש"עיר" היינו עיר ממש. אבל התוספות כתבו, שיש מפרשים שלפי פשט הכתוב "עיר" היינו שנאה, כמו [ישעיה יד כא] "ומלאו פני תבל ערים" [ופירש שם רש"י, דהיינו שונאים ומציקים. כפי שתרגם יונתן "בעלי דבכין"]. ואמר הכתוב: לא אבוא בשנאה.

209. כך הוא לשון המקרא: "לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים כי אֶל אנכי ולא איש, בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר". ופירש רש"י, שכך אמר הקדוש ברוך הוא: לא אשוב מהטוב שהבטחתי לעשות, "כי אֶל אנכי ולא איש", ואין דרכי להנחם על דברי. לכן "בקרבך קדוש", אשרה שכינתי בישראל, בקרב העיר ירושלים, "ולא אבוא בעיר", לא אשרה שכינתי בעיר אחרת. וכן הוא משמעות התרגום. ועיין שם עוד ברד"ק.

204. אכילת שקצים ורמשים חמורה יותר. שהאוכל נמלה — חייב בחמשה לאוים [כפי שמצינו במסכת מכות, טז א, עיין שם]. ועוד, שאכילת שקצים ורמשים מאוסה יותר מאכילת בהמה טמאה. לכן אכלו קודם בהמה טמאה, ורק כשלא היה להם יותר, נאלצו לאכול שקצים ורמשים.

205. כך כתב רש"י. וביאר המהרש"א, שודאי לא הוצרכו כולם לכך, שהרי אפילו בסוף ז' שנים היה למקצתם תבואה לאכול, כפי שהגמרא אמרה לעיל: "מי שיש לו קב חיטים וכו'".

206. שיטת הרמב"ם [הלכות מאכלות אסורות פרק ב' הלכה ג'], שבאכילת בשר אדם יש איסור עשה. ובמגיד משנה שם הביא את שיטת הרשב"א, שמדאורייתא אין איסור באכילת בשר אדם. אבל הרמב"ן כתב: ישראל שמת, בשרו אסור אף בהנאה. ועיין בתוספות במסכת כתובות [ס א, ד"ה יכול] מה שכתבו בעניין זה.

207. ביאר העץ יוסף [בשם הכלי יקר], דהיינו לפי שמצינו במסכת שבת [לג א]: אל תקרי בשר זרעו, אלא בשר זרעו. לכן הוצרכה הגמרא

ואמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב [מהו ביאור הכתוב]: "ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הכלים עין הוא?" (213)

אמר ליה: הכי [כך] אמר רבי יוחנן כביאור מקרא זה: עבירה אחת היא, ישנה עבירה אחת, שמבערת את הרשעים בגיהנם. וזהו "ובאחת יבערו", שעל ידי עבירה אחת, יבערו הרשעים בגיהנם.

מאי היא [איזו היא אותה עבירה]?

עבודה זרה (214).

של מעלה, עד שאבוא לירושלים של מטה (210). וכך הוא פירוש הכתוב: עד שיהיה "בקרוב קדוש", בירושלים של מטה, "לא אבוא בעיר" ירושלים של מעלה (211).

תמהה הגמרא: ומי איכא [וכי יש] ירושלים למעלה?

ואמרת הגמרא: אין [אכן כן]. דכתיב: "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו". והיינו, עתידה העיר ירושלים, שתהא בנויה כמו העיר שחברה לה. שהיא דומה לה וכיוצא בה. דהיינו, חבירתה ודוגמתה. הרי לנו שקיימת ירושלים אחרת. והיכן היא — אם לא למעלה?! (212)

ורבינו גרשום כתב, שהראיה היא מלשון "יחדיו". שמשמע שיש שתי ירושלים. והרשב"א [בפירוש האגדות] כתב: יש בזה סוד. ודע שירושלים של מטה וציון ובית המקדש כולם ציורים לענינים שכליים דקים מאד. גם כל ארץ ישראל. ועל כן נקראת הארץ ארצות החיים ונחלת ה', ועל כן תלויות בארץ כמה מצוות התורה. ועל כן אמרו: כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. ורצה לומר, המקדש ציורים לענינים רוחניים. והוא אמרו: וראה ועשה כתבניתם אשר אתה מראה בהר.

213. המצודת דוד פירש: ובאחת — בדבר אחת הם כולם בוערים וכסילים: מוסר הכלים — במה שהם מייסרים ומוכיחים את העם לעבוד להבלי עכו"ם. כי הלא עץ הוא, ומה אם כן יעבדו. ורצונו לומר, אף לפי טעותם, שמועיל עבודה לצבא השמים, הנה זהו בודאי כסילות לחשוב שגם יועיל העבודה לצורה מעץ.

214. כי כל המודה בה, כאילו כופר בכל התורה. עיון יעקב.

210. והיינו, שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל, שאינו בא בירושלים של מעלה, עד שיבנה להם ירושלים של מטה, וישרה שכינתו הקדושה בקרבם. רבינו חננאל. וכעין זה כתב בעיון יעקב. עיון שם.

211. כך פירש רש"י. ותמה המהרש"א, אם כן, מה הקשתה הגמרא מעיקרא, הרי כך אפשר לפרש את המקרא: עד שבקרוב קדוש, דהיינו, עד שאתה מטיב מעשיך, לא אבוא בעיר! לכן כתב המהרש"א, שפירוש המקרא הוא בלשון תמיהה: אם קדוש בקרבך, בירושלים של מטה, וכי לא אבוא בירושלים של מעלה?! אם הקב"ה משרה שכינתו למטה, אף שהארץ לבני אדם, כל שכן שמשרה שכינתו למעלה, שהרי השמים — שמים לה'. והוסיף, שלפי זה מתבאר הו"ו של "ולא אבוא", אבל לפי רש"י קשה. עיון שם. וע"ע בשפת אמת.

212. וכך פירש רש"י בתהלים: "ורבותינו אמרו, יש ירושלים הבנויה בשמים, ועתידה ירושלים של מטה להיות כמותה", עיון שם. וע"ע במפרשים שם.

ולמדים דבר זה בגזירה שוה: (215)

כתיב הכא [כתוב כאן, במקרא שהבאנו]:
"מוסר הבלים עין הוא". ו**כתיב התם** [וכתוב
 שם], במקום אחר, גבי עבודה זרה: **"הבל
 המה מעשה תעתעים"** (216).

ומגזירה שוה "הבל" — "הבלים", למדים
 שאף במקרא שלנו מדובר בעבודה זרה.

ואמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב
שומר הקדוש ברוך הוא: "שמו שמים על
 זאת וגו' **כי שתים רעות עשה עמי?"**

וכי רק תרתין הוא דהווי [וכי רק שתי רעות
 היו, שעשה עם ישראל]? **ועשרין וארבע**
 עבירות שמוזכרות בפרשת התשפוט (217)
 [פרק כ"ב בספר יחזקאל, שמתחיל בפסוק:
 "ואתה בן אדם התשפט התשפט את עיר
 הדמים והודעתה את כל תועבותיה] (218)
שביקא להו [הונח להם מהן, ולא נידונו
 עליהן]?

אמר ליה רבי יצחק: הכי אמר רבי יוחנן:
"שתים רעות", היינו עבירה אחת — **שהיא** ה-ב
שקולה כשתים (219).

עשו בתוכך, טז. ערות אב גלה בך, יז. טמאת
 הנדה ענו בך, יח. ואיש את אשת רעהו עשה
 תעבה, יט. ואיש את כלתו טמא בזמה, כ. ואיש
 את אחותו בת אביו ענה בך, כא. שוחד לקחו
 בך, כב. נשך ותרכית לקחת, כג. ותבצעי רעין
 בעשק, כד. ואותי שכחת נאם ה'."

ועל כלם לא חתם — אלא על הגזל: והנה
 הכיתי כפי אל בצעך אשר עשית, ועל דמך אשר
 היו בתוכך, היעמוד לך, אם תחזקנה ידיך
 לימים אשר אני עושה אותך, אני ה' דברתי
 ועשיתי, והפיצותי אותך בגוים, וזריתך בארצות,
 והתימותי טומאתך ממך, ונחלת בך לעיני גוים,
 וידעת כי אני ה'."

ובערוך גרס "עשרין ותרתין [עשרים ושתים]
 שביקא להו". עיין שם שמנה את כל אותן
 עשרים ושתים רעות.

218. עוד פירש רש"י, שעברו על עשרים
 וארבעה ספרים [כתבי הקודש].

219. הבן יהוידע מבאר, שהכוונה היא שהעובר
 עבודה זרה עובר על שתי דברות מעשרת
 הדברות: "אנכי", ו"לא יהיה לך". ומה שהגמרא
 מביאה להלן את הפסוק "כי שתים רעות עשה
 עמי", זהו ביאור נוסף לאותה מימרא.

215. לכאורה צריך להבין, לשם מה צריך ללמוד
 ענין זה מגזירה שוה, הרי הפסוק עצמו מוכיח
 שמדובר בעבודה זרה, שהרי כתוב "מוסר הבלים
 עין הוא", ובפשטות הדברים מתייחסים לעין
 המוזכר שם בתחילת המקרא: "עץ מיער כרתו",
 שהוא עבודה זרה!

ורש"י בא לתרץ קושיה זו, וכתב: אי לאו
 גזירה שוה, היה משמע אטומים כעץ לקבל
 מוסר, ולשווא היו לוקין. ועיין במהרש"א מה
 שביאר בזה.

216. היינו, שהמה, העבודה זרה, מעשה ידי
 התועים מדרך השכל. מצודת דוד.

217. רבינו חננאל מביא, שכך מצינו במדרש
 חזית: "אמר רבי יוחנן: כ"ד חטאות הוכיח
 יחזקאל הנביא את ישראל בפרשת התשפוט את
 עיר הדמים. אלו הן: "א. עיר שופכת דם, ב.
 ועשתה גלולים, ג. טמאת השם, ד. רבת
 המהומה, ה. איש לזרועו היו בך למען שפוך
 דם, וזו. אב ואם הקלו בך [אב ואם נחשבים
 לשנים, וכן יתום ואלמנה להלן], ח. לגר עשו
 בעושק בתוכך, ט. יתום ואלמנה הונו בך, יא.
 קדשי בזית, יב. ואת שבתותי חללת, יג. אנשי
 רכיל היו בך, יד. ואל ההרים אכלו בך, טו. זמה